

Рука козака в руді джигита: грузинсько-українські взаємини в Одесі як приклад міжнаціональної толерантності

У статті відстежено етапи розвитку добросусідських взаємин між українцями та грузинами Одеси, що відбулися у найрізноманітніших сферах: культурній, побутовій, науковій, суспільно-політичній. Уособленням цієї толерантності є діяльність І. Кавалерідзе - за походженням - українець та грузина.

Історія Грузії та України має багато спільних рис. Обидві країни тривалий час перебували у складі Російської імперії та СРСР, що сприяло поглибленню контактів між грузинським та українським народами. Грузинський та український національні рухи дедалі більше відчували незадоволення імперською опікою, репресіями з боку централізуючих держав, і, отже, тяжіли один до одного.

Найсильніший вплив на процес формування одеської грузинської громади мало існування в Одесі у другій половині XIX - у перші десятиріччя XX ст. *Новоросійського університету, Одеських вищих жіночих та Одеських вищих жіночих медичних курсів*. Побоюючись поширення революційних і національних почуттів на вибухонебезпечному для себе Кавказі, російсько-імперські чиновники так і не наважилися до 1917 р. відкрити тут університет. Позбавлена можливості отримати вищу освіту ближче до рідного дому, *грузинська молодь все більш помітним струмочком потягнулася до відносно близької Одеси*. Ті ж самі заклади стали осередком формування одеської української інтелігенції.

З метою організації благодійних акцій на початку XX ст. у Новоросійському університеті виникло **грузинське земляцтво**. Своєрідною штаб-квартирою земляцтва був «*стіл грузинського земляцтва*» у студентській їдальні Новоросійського університету на вулиці Садовій, 5. Опосередкованим свідченням про контакти між українською та грузинською студентськими громадами є спогади українського діяча **А. Семененка** про «щиро-безпосередніх і гучних

членів Грузинського земляцтва», які «до революції в Одесі веселою компанією збиралися в студентській їдальні».

Не бракує й прямих свідчень про співпрацю між українцями та грузинами на початку ХХ ст. За спогадами однієї з українок, **Ганни Чикаленко**, «із грузинами ми часто зустрічалися на грузинських вечірках, куди нас неодмінно запрошували, або в нас, наприклад, на Шевченківським святі, на яке ми їх запрошували». На цих зборах курсистки співали українські пісні, а керівник грузинського земляцтва **В. Шавдія**, «високий і дуже гарний грузин», імітуючи на гітарі зурну, співав грузинські, дуже сумні, східного характеру, пісні. У цей час друкувалися прокламації на грузинській та українській мовах. 5 грудня 1908 р. у приміщенні українського національно-культурного товариства «Просвіта» був проведений вечір на честь п'ятидесятиліття поетичної діяльності видатного грузинського поета князя **Акакія Церетелі**. Приміщення було декоровано, установлений портрет ювіляра. Журналісти відзначали наявність дуже великої кількості публіки: понад 200 студентів, курсисток, робітників-грузинів і багато інших представників грузинської колонії, зокрема, **П. Медікішвілі**. З яскравим рефератом про творчість А. Церетелі виступив **С. Аваліані**. Також студенти та курсистки вдало розіграли уривок у віршах з поеми А. Церетелі «Патаракахи», водевіль «Сварка», в якому особливо відзначилися

студент Даташвілі та курсистка Церетелі. Виступи викликали дружні та тривалі оплески. Цепаладзе та Ардашвілі прочитали реферати про поетичну діяльність А. Церетелі грузинською мовою, його вірші на російській та грузинській мовах, тексти адрес відправлених студентами, робітниками та іншими місцевими грузинами на ім'я ювіляра.

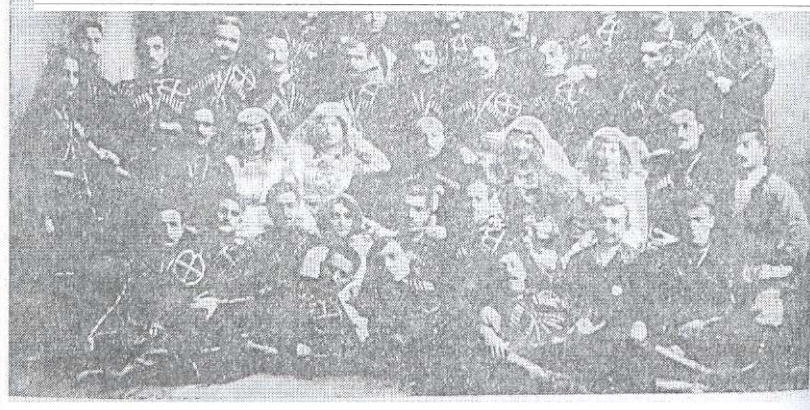
Після закриття «Просвіти» одеські українці були змушені відкрити більш скромний за своїми завданнями «Одеський Український клуб» (мав власне приміщення за адресою: будинок Мартинової, № 25, на розі Преображенської вулиці та Соборної площі). На одному з музичних концертів, влаштованих клубом у 1912 році, співала грузинська солістка Гегобаридзе.

В програму **традиційних грузинських вечорів**, які організовували впродовж перших двох десятиріч ХХ ст. здебільшого одеські грузинські студенти, був включений гопак.

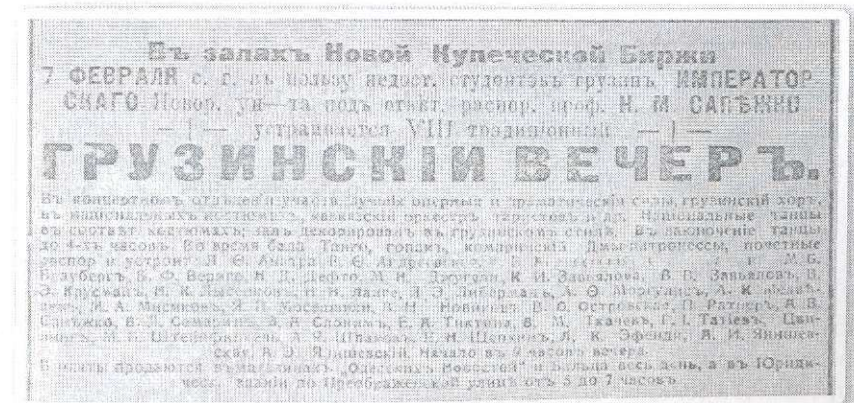
З боку українців найбільш тісні взаємини з грузинами підтримували лідери української громади **І. Бондаренко, Володимир та Дмитро Сигаревич, В. Пашенко**.

Один з найяскравіших проявів позитивного ставлення одеських грузинів до українців був зафіксований у 1908 р. У 1907- 1908 рр. в Новоросійському університеті вперше в історії України

РУКА КОЗАКА В РУЦІ ДЖИГИТА: ГРУЗИНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ В ОДЕСІ ЯК ПРИКЛАД МІЖНАЦІОНАЛЬНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ



Грузинські студенти Новоросійського університету під час проведення традиційного грузинського балу



Оголошення в одній з одеських газет 1914 року про 8-й грузинський вечір



І. Бондаренко

О. С. Грушевський прочитав студентам лекційний курс українською мовою. Це викликало роздратування в чиновників та шовіністичної професури. На Раду професорів було висунуте провокативне та дискримінаційне для О. Грушевського питання: чи має він отримати платню за свої україномовні лекції, чи лише за російськомовні? Перемогли голоси 19 професорів-українофобів, яким проте протиставили свої голоси аж 14 профе-

сорів. Серед професорів, які голосували за винагородження україномовних лекцій українського історика був видатний грузинський хімік **Петре Григорович Мелікішвілі**.

Серед лідерів грузинського земляцтва найбільш тепло до української культури ставився **історик та громадський діяч С. Аваліані**. В лютому 1914 р. на сторінках газети «Одеський листок» він опублікував велику статтю про Т. Шевченка, сповнену глибокою повагою до українського народу і його генія. Зокрема, автор відзначав народний, національний, і водночас всесвітній характер поезії Т. Шевченка, трагізм його долі, в якій «особисті нещастя з'єднувалися із сумом про нещастя народу». Стаття закінчувалася проникливими словами: «нет не угас живой дух народный, прошел и проходит он все теснины и не погаснет живая народная сила, вскормившая и спойвшая великого своего сына и если масса сегодня коленопреклоненно не опустится перед памятью му-

ченика, то в сердцах своих каждый вспоминает великого печальника за правду и истину и искренней внутренней слезой покроет память того, с кем вместе в один голос и в одну душу будем молить:

*А всім нам в купі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли!
И вместе с мучеником будем верить,
что недалек тот час,
когда можно будет сказать:
Іо диво! Трупы встали
Іочи раскрыли
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любови
На віки і віки»*



В. Сигаревич

В інших статтях **С. Аваліані** проводив паралелі з боротьбою грузинського та українського народів за свої національні права, ставив за приклад український кооперативний рух, який вирішував економічні та національні завдання. У 1905 р. разом з одеським громадовцем **Дмитром Сигаревичем** він боровся проти російських шовіністів у галузі освіти. Після трагічної загибелі у 1911 р. І. Бондаренка С. Аваліані єдиним з позаукраїнського середовища одеситів відгукнувся некрологом на його смерть. У 1915 р. грузинський діяч підтримав прагнення групи українських кооператорів публікуватися в журналі «Южный кооператор» українською мовою. Водночас він різко засудив противників цієї ініціативи.

На початку 1910-х років спалахнула резонансна полеміка між одним з лідерів одеських українців С.П. Шелухінін та німецькими колами Одеси. Український діяч багато в чому справедливо дорікав останнім у потуранні політиці російсько-імперського уряду, спрямованій на позбавленні землі українських селян. В одній з рецензій на сторінках «Известий Одесского Библиографического общества при Новороссийском университете» С. Аваліани фактично підтримав позицію українського діяча.

С. Аваліані з натхненням сприйняв Лютневу революцію 1917 р. Велике враження на нього справила багатотисячна українська маніфестація на Казанській площі у Петрограді. Грузинський історик чергового разу продемонстрував своє позитивне ставлення до українців: «старий, вільний дух козацтва, сильного своєї непокірливості перед гнітом та зовнішньою силою пролунав у цій вражаючій маніфестації. Така потужна сила пролунала у промовах, така глибока віра та любов до національних святощів, що ця маніфестація пролунала чудовим аккордом до всього святкового настрою. Картина з тих, які не лише не забуваються, але говорять та переконують багатьох у багато чому». На думку Симона Лукича, Україна має виборювати перетворення Російської імперії на федерацію вільних народів. Він стверджував, що російська влада сторіччями переслідувала підвладні народи, зокрема українців та грузинів, які інтенсивно русифікувалися, підпадали під сильний вплив російської культури. «Однак, живий національний дух, внутрішньої почуття, сильне своїми не матеріальними, а духовними зв'язками, не вмерло, воно збереглося й живе, як творча сила», - підкреслював С. Аваліані. Натомість один з лідерів українського національного руху в Одесі М. Слабченко ставив за приклад українцям публікації С. Аваліані з обґрунтуванням незалежності Грузії, як вдалу спробу популярного ознайомлення з національним рухом свого народу. Окрім цього, інтерес в одного з лідерів української громади Одеси П. Клепацького викликала брошура грузинського єпископа Кіріона.

Ця публіцистична діяльність підготувала сприятливий ґрунт для практичної співпраці між українцями та грузинами у переламні революційні роки. У 1918 - 1920 рр. Одеса перетворилася

У січні 1918 р. при Українській Центральній Раді була заснована посада **комісара у військових справах Грузії**. 13 січня 1918 р. представники спеціальної комісії із представників Української

в найбільший центр відправлення демобілізованих грузинів на Батьківщину. Цю непросту акцію уможливили гарні відносини між грузинськими дипломатами й українськими органами влади. У серпні 1917 р. комітет Грузинського військового союзу звернувся по телеграфу до Української Центральної Ради з проханням проінформувати воїнів-грузинів на території України про запланований на 22 серпня в Тифлісі Всеросійський з'їзд воїнів-грузинів. Мала Рада ухвалила, щоб ці повідомлення були опубліковані в газетах.



Зображення С. Аваліані в одній з одеських газет

Центральної Ради та грузинського військового секретаріату підписали проект договору. Уряд Української Народної республіки визнав **Грузинський військовий секретаріат** повноважним органом Національної ради Грузії, грузинські військові підпорядковувались комісаріату, якому дозволялося формувати з них військові частини для відправлення до Грузії. У Києві були сформовані вірменський та **грузинський військові загони**. У березні 1918 р. представники вірменів і грузинів підняли питання про повернення

загонів на Кавказ. Рада народних міністрів дозволила їм подальше формування й від'їзд на Батьківщину, але без зброї.

Справу налагодження гарних відносин між українськими та грузинськими військовими в Одесі полегшувала та обставина, що один з командуючих одеськими українськими військовими формуваннями у 1917 - на початку 1918 рр. був грузин по матері, уродженець Тифлісу, георгіївський кавалер, **Михайло Володимирович Омелянчик-Павленко**. Серед лідерів українського національного руху в Одесі панувало прихильне ставлення до Грузії. Наприклад, **Михайло Гордієвський** пропонував створити східноєвропейську федерацію в складі України, Грузії, Білорусі, Литви, Криму, Дону та Кубані.

Організація в Одесі **грузинських загонів** і транспортування їх до Грузії ускладнилися внаслідок встановлення в Одесі влади більшовиків. Однак у березні 1918 р. до влади повернулася Українська Центральна Рада, представники якої підтвердили своє колишнє сприятливе відношення до національних інтересів грузинів. 20 березня 1918 р. головний комісар Української народної республіки С. Комірний підписав наказ, згідно з яким усі військові формування повинні були роззброїтися. Дія наказу не поширювалася лише на українські, польські, грузинські та мусульманські війська, а також міську міліцію. Через кілька днів під час зустрічі з представниками грузинського комісаріату С. Комірний пообіцяв вжити всіх заходів для охорони майна, недоторканості особи, збереження прав усіх національностей Грузії та з першою нагодою надати транспорт. У Київ виїхала спеціальна делегація на чолі з Джугелі та Когонашвілі з метою з'ясувати ставлення уряду України до національної політики на півдні України.

У серпні 1918 р. з Тбілісі в Київ відправилася дипломатична місія Грузії на чолі з юристом, членом грузинського парламенту **Віктором Васильовичем Тевзая**. Мета місії полягала у встановленні дипломатичних, торгово-економічних та культурних відносин з Українською Народною Республікою. На початку вересня 1918 р. у Києві, після переговорів з урядом, почало функціонувати **дипломатичне представництво Грузії**, послом призначений *В. Тевзая*, його заступником - *Д. Вачейшвілі*. В. Тевзая уклав з українським урядом

кілька міждержавних договорів політичного та економічного (торговельного й фінансового) характеру. Одеса була важливим дипломатичним центром у зв'язку з регулярним відвідуванням міста дипломатами. У липні 1918 р. Одесу відвідав Д. Вачейшвілі. У лютому 1919 р. в Одесі проїздом з Вінниці до Тифлісу зупинялось українське посольство в Грузії з 19 осіб на чолі з Л. Лесняком.

Яскравим епізодом в історії *подальшої співпраці між українським та грузинським національними рухами* були роки Другої світової війни. З 1943 р. Українська Повстанська армія (УПА), що виборювала незалежність України, організувала друкування листівок для грузинських вояків німецької армії грузинською мовою в підпільних друкарнях Одеси, які мали відповідний шрифт. Листівки містили звертання до героїчного минулого грузинів, закликали до боротьби проти московського імперіалізму та пояснювали, що німецький імперіалізм теж не принесе звільнення. Тому УПА радила «не вмирати за імперіалістичні плани Гітлера», а зі зброєю в руках переходити на сторону УПА та спрямовувала на спільну боротьбу проти сталінізму, ставлячи його в один ряд з фашизмом. Пропагандистські акції УПА увінчалися успіхом і грузинські легіонери, разом з представниками інших народів СРСР у великій кількості поповнювали лави УПА. Вже у сучасні часи накопичений досвід співпраці дався взнаки. Під час агресії Росії в Грузію влітку 2008 р. у мітингах на підтримку Грузії взяли участь представники українських патріотичних партій. Зокрема, наслідком цих вчинків українців щодо його Батьківщини була заява Генерального консула Грузії в Одесі **З. Квачадзе**: «*я патріот як своєї країни, так і України*».

Яскравими прикладами *співпраці українців та грузинів у сфері культури* є діяльність в Одесі видатних грузинських митців **Івана Петровича Кавалерідзе** (по лінії матері він був українець) та **Вахтанга Івановича Надірадзе** (псевдонім «**Вронський**»), У 1928 - 1933 рр. І. Кавалерідзе працював *режисером Одеської кінофабрики*, користуючись підтримкою її директора українця **Павла Федоровича Нечеси**. У 1929 р. І. Кавалерідзе поставив фільм «*Злива. Офорти до історії гайдамаччини*», який донині вважається одним з найцікавіших, але й самих суперечливих досягнень німого українського кіно. Фільм був поставлений під впливом першої редакції вистави А. Курбаса «Гайдамаки» у театрі «Березіль».



І. Кавалерідзе (1928 р.)

У «Коліївщині» (23 жовтня 1933 р. випущена на екран) операторську майстерність продемонстрував **М. Топчий**, яскравість та національний колорит забезпечила художник **Майя Симашкевич**.

Блискучим був акторський ансамбль фільму: **Леся Сердюк**, **Іван Твердохліб**, **Мар'ян Крушельницький** та інші. Робота з І. Кавалерідзе в Одесі залишила глибокий слід у долях його молодих українських колег. **П. Масоха** згадував з якою цікавістю, повагою, інтересом бігали на зйомках «Зливи»

працівники кінофабрики подивитися на зйомки І. Кавалерідзе. Режисерів цікавила композиція кожного кадра, де помітним був смак справжнього художника. Для вже згаданого М. Топчія процес зйомок «Зливи» був справжнім творчим пошуком та святом. Він згадував, що «всі труднощі не гасили, а розпалювали справжнє творче горіння та ентузіазм знімальної групи, об'єднаною єдиною метою - як можна яскравіше відтворити на екрані трагічні події Коліївщини. Екранні образи, створені Кавалерідзе, були завжди філософськи осмисленими, піднімали величезні шари соціальних, національних та «вічних» проблем - життя та смерті, любові та ненависті». Режисера-початківця **Т. Левчука** вразила доброзичлива атмосфера на студії під час зйомок «Коліївщини». Усі групи заздалегідь знали, що вони мають робити в кадрові у будь-яку хвилину, складні пересування відбувалися чітко та організовано. Під час зйомок «Коліївщини» **І. Кавалерідзе** зустрів свою майбутню дружину українку

Надію Капельгородську (1904-1984), доньку розстріляного у 1938 р. українського поета та сатирика.

В. Надірадзе (Вронський) у 1940-1941 рр. та 1945-1954 рр. працював головним балетмейстером Одеського театру опери та балету, сприяючи розвитку українського мистецтва. Під керівництвом грузинського балетмейстера Одеський театр першим поставив оперу «Севастопольці» М. Коваля, балети «Лілея» К. Данькевича та «Олеся» Є. Русінова.

Важливою подією



В.Надірадзе (Вронський) разом з дружиною похований на Байковому кладовищі (м. Київ)

в історії українсько-грузинських культурних взаємин на сучасному етапі було видання з 2000 по 2007 рр. першої в історії грузинської діаспори Одеси **газети «Нова Грузія»**. В газеті друкувалися статті українською мовою, зокрема, Рауля Чилачави, вірш Акакія Церетелі в перекладі на російську мову українського поета М. Бажана. У 2006 р. газета була нагороджена дипломом III ступеня на VII Всеукраїнському конкурсі «Українська мова - мова єднання» у номінації «На очах у всього світу» за публікації, присвячені року Грузії в Україні.

Іншими помітними культурними акціями була подорож у травні 2007 р. *українців на козацькій чайці «Спас» до Грузії та назад*, задля привітання грузинського народу з Днем незалежності (Генеральний консул Грузії в Одесі З. Квачадзе проводжав та зустрічав українських друзів, нагородивши їх почесними грамотами) та проведення 24 березня 2008 р. в Одесі музичного фестивалю імені

П. Столярського, на якому гран-прі здобула учасниця з Грузії, вихованка студії Майї Датунашвілі, чотирнадцятирічна Нато Джаошвілі за виконання пісні українською мовою.

Як свідчать демографічні матеріали, україно-грузинські зв'язки зачіпали не лише елітарну сферу. *На більш масовому рівні спостерігалось перейняття представниками південноукраїнської грузинської діаспори елементів української культури, а іноді й навпаки.* Якщо перепис населення 1926 р. зафіксував лише двох грузин Одещини, які назвали своєю рідною мовою українську, то перепис 1959 р. - 23, 1979 р. - 135 (з іншого боку, 42 українця в Одеській області володіли грузинською мовою). За даними першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. 4,1 % грузинів Одеської області вважали своєю рідною українську мову.

Отже, впродовж декількох сторіч в Одесі, зусиллями багатьох українців та грузинів, накопичено **великий потенціал україно-грузинської дружби**, завдяки якому представники титульної нації отримали можливість долучитися до надбань однієї з найсвоєрідніших світових культур, а представники грузинської діаспори - здобути своє гідне місце серед народів Одещини. Існують всі підстави спрогнозувати, що надалі ця дружба буде міцнішати, адже одеських українців та грузинів зближує не лише позитивний історичний досвід, але й багато спільних рис у баченні геополітичних реалій, інтересах збереження та розвитку власних культур у далеко не завжди сприятливих обставинах.

Олександр Музичко